

**Válasz Angyalosi Gergely, Bókay Antal és Kulcsár-Szabó Zoltán opponensi
véleményeire**

- a Sokféleség és gyakorlat című akadémiai doktori értekezésemről -

Tisztelt Bíráló Bizottság, tisztelt opponenseim, kedves kollégák,

Ha bírálóim kíméletlen, kegyetlen, kellemetlenkedő kritikával illették volna dolgozatomat, örömöm akkor is csaknem felhőtlen lenne. A szerzőnek ugyanis az egyik legnagyobb boldogság, ha szövege értelmezői egészen hasonlóan gondolnak a műről, mint ő maga - egyszerűen szólva, ha úgy érzi, megértették. Ehhez képest másod- vagy harmadrangú kérdés, hogy mennyi és milyen hibát találnak az írásban. Igyekeztem világosan és áttekinthető logikával fogalmazni, opponenseim pedig kiváló szakemberek, akik megfogalmaztak bár hiányérzeteket, de tökéletesen értelmezték a szöveget - vagyis, hadd fogalmazzak óvatosan: úgy értelmezték, ahogyan én is tettem volna. Ez tehát, ismétlem, önmagában nagy öröm.

Angyalosi Gergely rendkívül pontosan és áttekinthetően rekapitulálja dolgozatom fő téziseit. Olyannyira nincs vitám vele, hogy azt kell mondjam: jobban tettem volna, ha rábízom ezt az összefoglalást ahelyett, hogy magam próbálkozzam vele. Véleményében elég kevés a kritikai elem, de opponensi kritikája lenyűgözően értő summázata a szövegnek. Hármójuk közül, úgy látom, az ő nyelvezete (teoretikus közelítése, problémaérzékenysége, kérdezősi iránya) áll a legközelebb az enyémhez - de, úgy érzem, a másik két opponenssel sem állunk egymástól távol, egyáltalán nem; Kulcsár-Szabó Zoltán is, Bókay Antal is remek vitapartnerek, ez abból is látszik, hogy teljesen tisztában vannak írásom gyenge pontjaival, és ezt következetesen és élesen teszik szóvá.

Az opponensek bírálatainak van egy csoportja, amelyre nehéz másként reagálni, mint a szégyen beismerésével. Kínos dolgok ezek - olyan hibák, amelyeket több odafigyeléssel, nagyobb műgonddal, kevesebb slendriánsággal ki lehetett volna küszöbölni. Szégyellem például az Angyalosi Gergely említette Derrida-hivatkozást; merő hanyagság. Nem lett volna a dolgozatban hagyni azokat az ismétlődéseket, amelyekre Kulcsár-Szabó Zoltán figyelmeztetett - ez kifejezetten kellemetlen. Bókay Antal pedig számtalan olyan hivatkozást ajánl a figyelmembe, amelyeket nem lett volna erőfeszítés beilleszteni az írásba, fejet hajtva ismerem

el ezeket a mulasztásaimat. Ezekre a kifogásokra nem válaszolok külön-külön, de köszönöm őket, és nagyon is lényegesnek gondolom, hogy opponenseim megírták őket.

Az opponensek ellenvetéseinek túlnyomó többsége - úgy érzékelem -, pótlást, kiegészítést, hozzátételt várna el a szövegtől - vagyis nem ellentmondásokra, hibákra, esetleg logikai bakugrásokra figyelmeztet, hanem kisebb-nagyobb bővítések lehetőségére vagy szükségességére. Nem bagatellizálnám vagy relativizálnám ezeket a kritikákat, de mégis sokkal megnyugtatóbbak, mint hogyha a *csere* alakzatát találnák fontosnak, vagy esetleg szószátyárságon értek volna, és a *kihagyás* alakzatát hangsúlyoznák.

Előrebocsátom, hogy a kiegészítések, pótlások iránti igényeket jogosnak gondolom, és amikor védekezem, egyúttal elismerem, hogy gyakran túlságosan szűkre szabtam a dolgozat hatókörét. Hadd kezdjem Angyalosi Gergely két kérdésével és kifogásával, amelyekre válaszolnom kell.

Angyalosi kifogásolja, hogy nem jelölöm meg pontosan, miféle tudományosság az, aminek a nevében, amihez képest imitációnak nevezem az irodalomelmélet tudományosságát. Ez jogos - ugyanakkor nagyon félrevitte volna a dolgozat gondolatmenetét, ha alaposan belemegyek a tudományelmélet kérdéseibe. Azt gondoltam, elég nyilvánvaló, hogy a meghatározások, következtetések, általánosítások, dedukciók és indukciók - meg még megannyi művelete annak, amit a 19. század vége óta tudománynak nevezünk - nagyon nagy nehézségek (és rendkívüli megnekdő módon) lenne csak számonkérhető az irodalomtudományon (és persze a szellemtudományokon általában). Igaz, ezt alátámaszthattam volna, és nem is lett volna bonyolult citálni néhány klasszikus tudományelméleti munkát - ezt talán nem kellett volna megtakarítanom, hogy világosabbá váljon, mire célzok.

Ugyanakkor a logikai pozitivizmust mégiscsak emlegetem, mint aminek értelmében a hermeneutika (például a hermeneutika) aligha volna tudománynak nevezhető. Értem Angyalosi kifogását, hogy miért is kellene éppen ezt az irányzatot etalonnak tekinteni (ami kétségtávol csak egy, bár igen jellegzetes iskola, aminek a szellemtudományokról nem sok mondandója volt, a tudományok elméletéről azonban nagyon is sok). Értem a kifogást, de céloim mindössze annyi volt, hogy megmutassam: van (legalább egy) olyan nézőpont, ahonnan tekintve kérdésessé válik a hermeneutika tudományossága. Van olyan alaposan kidolgozott és sok-sok érveléssel alátámasztott gondolati struktúra, amely kirekesztené (feltehetőleg) a szellemtudományok egész szféráját a tudományosság köréből.

De hát persze eszem ágában sincs magamnak is ezt tenni; és ha Angyalosi Gergely joggal figyelmeztet, hogy Gadamer már régen rávilágított a kétféle tudományosság különbségére, akkor hozzátenném, hogy jóval előtte már Dilthey is megtette ezt. Természetesen én is magaménak valloam azt a - ma már igazán közhelyszámba-menő - felfogást, hogy a tudományosságnak már értelme van a természet- és szellemtudományokat tekintve, mások a konvenciói, törvényei, működési feltételei.

Bókay Antal szintén tisztázatlanságot érzékel az irodalomelmélet kategóriája körül - és, ahogyan Kulcsár-Szabó Zoltán is, figyelmeztet Paul de Man munkásságára: mindkét opponensem hallatlan tapintattal jelzi, hogy nem vetek számot sem az elmélettel való szembenállással, sem az elmélet ellen felhozott, már nem is olyan új érvekkel. Magyarán: az az elmélet-fogalom, amit használok, olyan kor terméke, amely már rég elmúlt - szándékosan túlélezve Kulcsár-Szabó Zoltán szavait, már rég nem az általam körvonalazott elmélet-fogalom áll a viták középpontjában.

Ez igaz.

Elismerem, hogy nagyon leszűkítő módon, és talán kicsit régimódián kezeltem az elmélet kategóriáját. Két érvet hoznék fel mentségemre. Egyrészt: szerettem volna úgy megfogalmazni valami általánosat az elmületről, hogy ne kelljen figyelembe venni a történeti változásokat; hogy nyugodtan extrapolálhassam az irodalomtudomány kezdeteitől jelen levő elmélet problémáit a későbbi korokra, és ne kelljen minduntalan módosítani a kézreálló meghatározásokat. Valahogy úgy, ahogyan irodalomtörténetről is hajlamosak vagyunk általánosságban és kvázi időtlen kategóriaként beszélni, holott nyilvánvalóak a gyökeres változások. Másrészt: az "elmélet" - és nem "irodalomelmélet"! -, amiről már több mint 30 éve az amerikai és francia diskurzusból szó van, nehezen is azonosítható azzal az irodalomelmélet-fogalommal, amit én használok: az irodalom tanulmányozásának önreflexiója, az eszközök, eljárások, szabályok, szokások folytonos felülvizsgálata, ellenőrzése. Igen, meglehet, ez veszített jelentőségéből, és - hadd legyek szubjektív - az az irodalomtudományos közeg, amelyben én szocializálódtam, jelentősen átalakult: az irodalomelmélet talán már nem is vonzó, nem is igen művelik. Ugyanakkor jogosak opponenseim hiányérzetei: mind de Man, mind Knapp és Michaels (valamint a nyomukban járó viták) nagyon is megérdemelték volna egy hosszabb kitérőt.

Egyet kell értenem opponenseimmel abban, hogy az a törekvésem, hogy tömör és célratörő legyek, azzal járt, hogy sok mindent kifejtetlenül hagytam, és számos esetben hiányoznak a példák, illusztrációk, elemzések. Sajnos, be kell látnom, hogy ebben is igazuk van. Kulcsár-Szabó Zoltán ezt a dolgozat számos részletével kapcsolatban és véleményének több pontján megfogalmazza. Legfeljebb mentegetőzni tudok: nem akartam semmiféle kitérőt

tenni, és ezért - valóban - gyakran a rövidre zárást választottam, ami tényleg veszedelmesen közel került a leegyszerűsítő kávéházi csevelyhez. A szemléltetés gyakori hiánya annak a félelemnek az eredménye, hogy nehogy az érvelés anekdotikus legyen, nehogy felszínes példák tereljenek el a fontos általánosságoktól. Ez nem volt helyes. Bár valószínűtlen, hogy az írásból valaha is könyv legyen, intelmeiket megfogadom, és ha egyes részei valamilyen formában napvilágot látnak, feltétlenül átdolgozom őket.

Ha jól értem, mindhárom opponensem elismeréssel fogadta a dolgozat végén szereplő avantgárd-elemzést - itt valóban sikerült elég közel hoznom egymáshoz a teoretikus kérdéseket és a "gyakorlati" (irodalomtörténeti, értelmezésbeli, kanonikus) problémákat, és ennek fényében elég világos, hogy mit kifogásolnak a korábbi fejezetekben. Való igaz - és ebben nem kevés szándékosság is volt -, példák és illusztrációk minimálisra szorításával szerettem volna először körvonalazni a teoretikus problémákat, és csak utána kimutatni mindezeket a konkrét anyagon - ez nem volt a legmegfelelőbb megoldás. Ha más miatt nem - a meggyőző erő szembeötlő hiánya miatt. Valóban, retorikailag jobb megoldás lett volna, ha minden ponton odafigyelek a "gyakorlati" vonatkozásokra, és bárhol, ahol csak lehetőség adódik, példákkal is alátámasztom az elméleti kérdéseket és válaszokat. Nagyon áttételesen és távolról ugyan, de a dolgozatnak ez a hiányossága azt tükrözi, hogy erősen foglya maradtam annak az irodalomelmélet-felfogásnak, amely túlságosan is autonóm létezését tulajdonít ennek a diszciplinának - mintha csak lehetne a tiszta teória területén mozogni. Pedig magam is tudom, hogy ez nem így van.

Bókay Antal néhány ponton fontos kiegészítéseket tesz - arra figyelmeztet, hogy nem térek ki fontos iskolákra, teoretikusokra, problémákra. Így említi Dilhey értelmezés-elméletét, Gadamert, a dekonstrukciót, az olvasás fogalmát - és nem is sorolom. Igazat kell adnom neki. Nem mentség, hogy érintőlegesen, említés szintjén megemlítek ezek közül néhányat; csak felületesen és futólag kerülnek elő, bírálóm hiányérzete jogos.

Bókay mintha átvette volna a dolgozat *kérdező* jellegét, amelyet minden opponensem (úgy látom, rokonszenvvel) regisztrál. Így aztán nem egy izgalmas kérdést is feltesz opponensi véleményében, amelyekre csak részlegesen tudok válaszolni. Sok kérdése forog a teória pontosabb meghatározása körül, és örömmel olvastam Wlad Godzichra hivatkozó fejtegetését a teória eredeti jelentéséről. Sok kérdésére összefoglalóan épp ez alapján tudnék válaszolni - hogy tudniillik "a részvétel, a performatív aktus" volna az elmélet lényege - vagy, kicsit földhözragadtabb megfogalmazásban, a praxis, a tevékenység és funkciója, a társadalmi kommunikációban betöltött szerepe, amire dolgozatom nem egy helyen utal. Hogy kik, hogyan, mire használják azt, amit ők, kortársaik vagy utódaik teóriaként azonosítanak. Teljesen igaza van Bókaynak, amikor emlékeztet arra a háttér-irodalomra, ami a dolgozatból

(habár nem a látókörömből) kimaradt; úgy láttam, a feldolgozott irodalomelméleti anyag elég problémát, kérdésirányt, paradoxont szolgáltat, nem érdemes további frontokat nyitni. Nem biztos, hogy helyesen gondoltam.

Mint az eddigiekből látható, igazi vitába nem bocsátkozom opponenseimmel; kifogásaikat, ellenvetéseiket, kérdéseiket elfogadom, nem találtam olyan pontot, ahol bármelyikük véleményével szembe akarnék szállni. Ez nyilván csalódást kelt, és nekem sem kellemes pozíció - szívesen érveltem és cáfoltam volna, ehelyett inkább csak elismerem a bírálatok jogosságát, és védekezem. Őszintén örülök, hogy írásomat minden hibájával és hiányosságával együtt elmemozgatónak tartják; és remélem, valamilyen formában majd együtt gondolkodhatunk a megfogalmazott kérdéseken.

Kálmán C. György